

JAZÍWSHÍ ĞAFUR SHERMUHAMMAD ĞURRÍNLERINDE INSAN OBRAZÍ

Utambetova A.J.

ÓzRIAQQB Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew instituti, Nókis qalası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20307223>

Házirgi ózbek prozasında povest, romanlar menen bir qatar ğurriń janrında qálem terbetip, óz qálemkesleriniń ayırımlarına úlgi, ayırım zamanlas dosları menen qatarma-qatar dóretiwshilik penen shuǵıllanıp júrgen jazıwshılar az emes. Solardıń qatarında Ğafur Shermuxammad jası eliwden asıp baratırǵan, tabıslı shıǵarmaları menen kózge taslanıp kiyatırǵan hám bir neshe ğurrińleri hám povestleri menen ustaz jazıwshılardıń dóretiwshilik, poetikalıq sheberlik usıllarına múnásip túrde kózge túsip kiyatırǵan jazıwshılardıń biri. Onıń ayırım ğurriń janrındaǵı shıǵarmalarına názer taslaǵanıımızda olardaǵı usı formaǵa sáykes qısqa jazıwǵa umtılıw, syujet hám konfliktlerdi ayqınlastırıp, belgili bir detallar – ómir bólshekleri, yamasa predmetlik, haywanatlar dúnyasınıń geypara qılwa qásiyetlerine, olardıń táǵdirlerine baylanıslı insan obrazların qısqasha syujetlerde ashıp beriw sheberligin kóriwimizge boladı. Jazıwshınıń «Kúlreń túlki», «Jaradar tırna» atlı usı janrǵa tiyisli shıǵarmaların kózden keshirgenimizde haywanatlar dúnyasınıń ishki keshirmeleri menen, ulıwma tábiyat áleminiń qublıslarınıń insaniyattıń ishki ruwxıy dúnyasınıń uqsaslıqları menen geyde birdeyligi, kóbinese qarama-qarsı qublısların jazıwshınıń kútá sezgirlik penen ashıp súwretlegenin kóremiz.

Bul eki ğurrińde de tábiyat penen insaniyat ómirinde bolıp ótetuǵın júdá qısqa waqıyalar syujetke túsiriledi. «Kúlreń túlki» ğurrińinde túlkiniń belgili bir awılǵa jaqın jerdegi qábiristanlıqta jasap, awılǵı adamlardıń tawıqların urlap joq qılıw menen shuǵıllanǵanı, kúnlerdiń birinde usı qoyımshılıqqa qandayda sebepler menen órt tiyip, sol kúnleri kúlreń túlkiniń balalap atırǵan waqıtları bayanlanadı. Adamlar bolsa qoyımshılıqtı órtten qutqarıw menen hálek. Áyne usı waqıtları ele gódek balanıń sol túlkiniń qanday da tamanlarǵa juwırıp ótkeni, sońınan bolsa usı túlkiniń tawıqların qırıp jep tawısıw halatına kelgen úy iyesiniń qorasına kelip ulıp jatıp atırǵanı, túlkiniń birden ğayıp bolıp, biraq onıń áwliyeshilik tamannan tınımsız ulıǵan sestı túni menen tınbaǵanı kóz aldınan ótedi. Usı máháldegi tawıqlarına qırǵın tiygizgen ananıń sózlerin jazıwshı tómendegidey formada qısqa hám tásirsheń súwretlegen:

«Adamlardıń órtti óshiriw ushin barlıq háreketleri bosqa ketti. Úlken qábiristandaǵı taslandı tabıtlar, ósip hám quwrıp turǵan aǵash-terekler janıp bolǵan soń órt óz-ózinen tındı.

– Biyshara túlkiniń de sorı qaynap qaldı – dedi anam tereń oylanıp otırıp suwıq demin alıp. Balaları órt astında nabit bolǵan uqsaydı.

– Nege olay dep atırsız? – dedim men hayranım shıǵıp.

Anam ózi kórgen bolǵan waqıyanı aytıp berdi. Baǵana órt payıtında biyshara túlki órtten qashıp kelip úydiń aldındaǵı sıpanıń astına kirip jatıp ulıy baslaǵan. Misli anamnan ol járdem soraǵanday kózleri jawdırap jas shıǵarıp ulıy bergen, ulıy bergen. Burın sol túlkini tırqıratıp quwıp júretuǵın iytimiz de usı saparı túlkige topılmaǵan ... waqıtlar az-kem ótiw menen kúlreń túlki óz-ózinen setemlenip, qula dalaǵa qábiristanǵa qaray shapqılap ketken-mish.

– Haywanatlar da basına is tuskende adamzattan járdem soraydı eken –dá!–dedi anam qıyalǵa berilip, jáne tereń oylanıp qaldı. Keshqurın qábristan tárepten tınımsız zarlanıp ulıǵan túlkiniń dawısı tın yarımına shekem tınbadı. Sharasız túlki balların joqlap haq shekken bolsa kerek, anamniń aytıwı boyınsha...» [1, 234].

Mine, Ğafur Shermuxammadtıń qısqa gúrrińiniń syujetlik mazmunı hám ondaǵı qollanılǵan diolog, diolog penen bayanlawshı ádebiy qaharmanniń sózleri usınday mazmunda bolıp, ulıwma gúrriń kitaptıń tek ǵana bir yarım betinen ibarat eken. Demek jazıwshı kórkem shıǵarma, gúrriń ushin syujetlerdi júdá ıqshamlastırıp, bálkim A.Chexov, A.Qahar usılların isletip qálem iyesi úlken poetikalıq tabıslarǵa erisken.

Biz sóz etken gúrrińniń qısqa syujetinen sezilip turǵanıday avtor eń baslısı insaniyattıń tereń gumanizimi menen haywanatlar dúnyasında túsimpazlıǵı menen geyde ushrasatuǵın, júzege keletuǵın ǵamxorlıqqa mıtájlıǵı, al kópshilik waqıtları birden kózge taslanatuǵın tábiyat penen insaniyat arasındaǵı konfliktler óz obektivligin óz realizminiń tereńligi menen súwretlegenine hayran qalasań. Eger de biz bul súwretlengen waqıya - syujetlik baǵıttı hám insaniyat ruwxınıń sáwleleniw qublısların biologiya iliminiń tili menen túsingenimizde – bul tábiyat, biologiyalıq qublıslardaǵı biosenez processiniń sáwleleniwi desek durıslıqqa keledi. Al biraq avtor ideyası – bul insaniyat áleminiń ruwxıy baylıǵınıń eń qádirlı belgileriniń biri ǵamxorlıq, gumanizm, mehribanlıq bolıp esaplanadı. Buǵan biz keltirgen jas balanıń anasınıń sózleri tolıq gúwa boladı.

Jazıwshınıń jáne bir qısqa gúrrińni «Jaradar tırna» dep atalıp bunda da áwelgi shıǵarmasınday kitaptıń tek ǵana eki yarım betinen ibarat bolıp, qısqa syujet hám konfliktler arqalı, taǵı da tábiyat, janzatlar menen insaniyatlar arasındaǵı óz ara qatnaslar, geyde konfliktler menen bazı bir waqıtlar májbúriy tábiyǵıy jaǵdayda

júzege keletuǵın óz-ara kelisim, tilsiz túsiniwshilik mashqalaları júdá tereńlestirilip súwretlengenini qaysı bir kitapqumarlar menen jazıwshılarǵa da úlgi bolarlıq qásiyetlerge iye.

«Mansur aǵam bir waqıtları awshılıqqa júdá ishqipaz edi», – dep baslanadı gúrriń jas balanıń tilinen. Sońınan ápiwayı hám tábiyǵıy bayanlaw stilinde dawam etedi.

«Sol jılı báhár ayı júdá jawınlı keldi. Aprel ayı kirgennen – aq aspandı tegis bult qaplap, burshaq quyıp, kúnde, kún – ara jawın jawıp turar edi. Tún yarımında qayǵılı jaǵımsız súrenli dawıs, shawqımnan oyanıp kettim. Sol payıtları hawlimizge ushıp kelgen esap-sansız tırnalar qulaqtı lárzege keltiretuǵın dawıs penen tırıwlap shawqımlaspaqta eken.

– Bayqus tırnalar dumanlı jawında adasıp qalǵanǵa uqsaydı, – dedi inim. Juwırıp barıp áynekten sırtqa sıǵalasam, hesh nárese kórinbeydi. Ákem sırtqı bólege shıǵıp svetti jaqtı. Sonda hawlimizge kirip kelgen bes altı tırnaǵa kózim tústi. Olar dárhál jaqtıǵa kózleri túsıwden sırtqa qaray ushıp ketti. Kóp waqıtlarǵa shekem awıldı aylanıp tırıw – tırıwlap ushıp júrgen tırnalar dawısına qulaq túrip jattıq. Ízgırıq túnde adasıp sarsanı shıǵıp júrgen quslarǵa rehimim kelip uyqlay almadım. Kútilmegende qaysı jerdendur atılǵan mıltıq dawısın esittim. Ornımnan ushıp túrgeldim... Dárriw oyladım... Mansur aǵam!...» [1, 236].

«Írastan da birazdan soń tırıwlaǵan tırnalar dawısı birotala semdi. Azan menen tura salıp Mansur aǵamnıń úyine qaray juwırdım. Aǵamız dálizde otırıp pıshaq qayrap atır eken.

– Keshqurın awılǵa tırnalar qonǵanın bildiń be? – dep soradı Mansur aǵam kúlimsirip.

– Bildim, bes- altawı biziń hawlimizge de qondı, – dedim aǵamdı sın kózlerim menen gúzetip.

– Áwmetim ońınan kelip bir oq penen úsh tırnanı atıp aldım, – dedi Mansur aǵam » [1, 237].

Mine, usılayınsha gúrrińde turmıs shınlıǵı, awılǵa tırnalardıń adasıp kelip qalıwları, olardıń ayırımlarınıń bayanlawshı qaharmannıń úyine de qonǵanlıǵı hám taǵı basqalar qádimgi ob'ektiv ómir shınlıǵı sıpatında bayanlanıp kelip, keyin ala bolsa Mansur atlı jigittiń ele gódek jas balanı sol kúni tırna góshi menen toyǵızaman degen maqtanıshlı sózleri diolog túrinde berilgen. Haqıyqatında ádebiyattanıwshılıq, jazıwshılıq kóz qarasar ele jazıwshı idealı, yamasa onıń ne aytajaǵı belgisi: qádimgi janzat tırnalar, olardıń úshewiniń ańshı jigit Mansur tárepinen atıp túsirip balaǵa maqtanıwı ómirde jiyi ushrasıp júrgen jaǵdaylar bolǵanı. Al biraq jazıwshı ideyası gúrrińniń aqırına taman kem-kemnen aydınlasıp baradı. Ásirese, jazıwshınıń tómendegidey súwretlewleri menen ádebiy

qaharmanniń tilinen bayanlangan sózlerinen soń shıǵarmada ayılajaq pikir az-kem sezile baslaydı.

«... Tırnanıń góshine toyǵan jigittiń denesi nıq, tırna góshi toyımlı boladı, balam!...

Bul sózlerden keyin artıq shıdap tura almadım. Mansur aǵamniń qolınan julqınıp shıǵıp, sırtqa atlıǵıp juwırdım... Sońınan kóp waqıtlarǵa shekem Mansur aǵamdı dım jaman kórip júrdim... » [1, 238].

Solay etip jazıwshı shıǵarma syujetin aytıp beriwshi hám tiykarǵı bayanlawshınıń tilinen, onıń menen ekinshi bir qaharmanniń tilinen Mansur atlı jigittiń óz awzınan onıń ruwxıy dúnyasın sheksiz gumanizm, mehribanlıqtıń jawızlıqtan artıq keliw sebepleri, anıqlastırıp aytqanda óziniń sońǵı ańǵa shıǵıw saparlarınıń birinde bir sulıw aq tırnanı atıp alǵanın, biraq tırnanıń ólmey, tek bir qanatınan jaradar bolǵanın, sol qustı úyine ákelip, dın berip, sılap-sıypap túrli usıllar menen emlep, kelesi tırnalar toparına qosıp ushırıp jibergenin, aq tırnanıń sheksiz sulıw, gózzal kelbeti menen adamzattan mehir muhabbat tilewshi ayanıshlı kózlerinen seskenip hám mehribanlıq ruwxıy sezimler oyanǵanın, sońında birotala awshılıq qızıǵıwshılıqtı qoyıp ketkenin aytıp beredi.

Gúrrińde ózbek jazıwshısı Ğ.Shermuxammad gúrrińge say keliwshi ıqshamlastırıp syujet qurıw, olardı kórkem shıǵarmanıń ádebiy qaharmanniń aytıp beriw, sóylewi hám avtor sózleriniń sintezi, olardıń diologları menen ishki monologları arqalı súwretlew usılların yamasa belgili ádebiyatshılardıń pikiri menen aytqanda «xronotop» usılların orınlı isletiw arqalı ámelge asırǵan [2].

Demek jazıwshılar tájriybesinde ushrasatıǵın syujet hám konfliktler qurıw, olardıń kompoziciyalıq dúzilisin ıqshamlastırıp isletiw, bul jolda bir neshe súwretlew usılları menen formaların isletiw, múmkin bir birewden úyreniw, eń baslısı klassikalıq proza dóretiwshilerin ózlestiriw, kóbinese jazıwshı shayırlardıń dóretiwshilik laboratoriyası, dóretiwshilik psixologiyasınıń paralel kelip xalıq jaǵdaylarında jiyi ushrasıp turatıǵın dórtiwshilik hám ádebiy formalar qatarına kiredi. Bulardıń barlıǵında jazıwshılar tárepinen ómir shınlıǵın ob'ektiv realistlik penen súwretlew arqalı jámiyetshilik estetikalıq talǵamın qanaatlandırıw, olarǵa gumanizm, patriotizm ideyaların ulıǵlawda ibrat bolıp úlken social psixologiyalıq, jámiyetlik áhmiyetke iye.

ÁDEBIYATLAR:

1. Shermuxammad Ğ. Quduq. – Toshkent: Sharq, 2018.
2. Bekbergenova Z. Korkem sóz poetikası. – Nókis: Ilim, 2016.
3. Qaniyazova J. Qaraqalpaq ózbek prozasında syujet. – Tashkent, 2024.